

Gevoelig erfgoed (1)

Joodse stenen en plekken in Nederland

TEKST KARIEN ANSTADT EN PATRICK STERNFELD FOTO'S PATRICK STERNFELD

Erfgoed, monumenten en herdenken, het zijn onderwerpen waar constant reuring over lijkt te bestaan. Van het namenmonument in Amsterdam tot een foodhall in de voormalige synagoge in Deventer. De Benjamin bekijkt in een tweedelige serie de initiatieven rond Joods erfgoed.

Als het over Joods erfgoed gaat, springen twee namen er meteen uit: **Joyce Hes** en **Manja Pach**, beiden 72 jaar. Joyce woont in Amsterdam, is jurist en heeft onder meer gedoceerd in, en onderzoek gedaan naar vrouwen- en mensenrechten. Manja woont in Deventer, was rechter en heeft zich ingezet voor het behoud van Joods erfgoed in verschillende regio's in Nederland.

Allereerst wil Joyce iets kwijt over 'fout erfgoed', met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog, waarvan ze vindt dat het de afgelopen tijd veel in de belangstelling staat en waaraan ze zich ergert. "Waarom moet De Muur van Mussert zo nodig een rijksmonument worden en zou er drie miljoen euro moeten worden besteed aan het opknappen ervan en het vestigen van een museum als er in de buurt al zo'n museum is? Waarom moet er een expositie komen met als thema Fout Design? En dan hebben we het nog niet gehad over het tweemaal opnieuw verschijnen van een versie van Mein Kampf*."

De Grote Synagoge
in Deventer

In het huidige politieke klimaat zouden we prioriteit moeten geven aan positieve initiatieven"

Joyce Hes

“Het enthousiasme waarmee men zich hier op richt is voor mij een teken aan de wand. In het huidige politieke klimaat, met zijn sterke populistische en ook xenofobische stromingen, zouden we tegenwicht moeten bieden en prioriteit moeten geven aan positieve initiatieven.”

Joyce kan zich goed vinden in een beleidsnotitie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap waarin men het belang van de bindende waarde van erfgoed vooropstelt. Die binding ontstaat omdat erfgoed herkenning, houvast en identiteit biedt in een samenleving die altijd aan verandering onderhevig is.

Erfgoed bestaat volgens de nota uit dragers van het verleden zoals monumenten, historische binnensteden, landschappen, kunstvoorwerpen enz. Het gaat er ook om dat we kunnen leren van het erfgoed en dat dit aansluit bij de belangstelling van de bevolking en de diversiteit van groepen laat zien. Aldus de nota.

“Behoud van Joods erfgoed past helemaal in de visie van het Ministerie en er is ook een speciaal hoofdstuk aan gewijd,” zegt Joyce. “Het gaat om een minderheid met een specifieke en ook dramatische geschiedenis en een

rijke culturele nalatenschap. We kunnen ook leren hoe minderheden op een positieve manier bijdragen aan de samenleving zoals de Joodse gemeenschap dit al sinds haar binnenkomst in de 17e eeuw heeft gedaan.”

In dit verband oppert Joyce het idee dat Joodse culturele organisaties een lijst samenstellen richting overheid met Joods erfgoed dat voor behoud in aanmerking zou moeten komen.

Erfgoed in de mediene

Als er iemand is die zich ingezet heeft voor behoud van erfgoed in de mediene dan is dat wel Manja Pach. Haar initiatief om van Kamp Westerbork een herinneringscentrum te maken, houdt direct verband met het feit dat haar vader, een Duitse Jood, daar van 1941 tot 1943 gevangen was. Het begon toen ze samen met haar vader een kleine vijftientig jaar na de oorlog Westerbork bezocht en zag dat er nog barakken stonden. Maar toen ze niet lang daarna terugkwam om de Dodenherdenking bij te wonen, in 1971, merkte ze dat de barakken aan het verdwijnen waren. Pijnlijk nog, de sloopactiviteiten gingen door tijdens de herdenkingsavond die verder slechts werd bijgewoond door zes personen.

“Voor velen was Westerbork toen qua tijd te dichtbij en qua afstand te ver weg.”

Dat vormde de aanleiding voor Manja om zich tot de provinciale politiek te richten. Tijdens haar contact later met onder meer het RIOD, de Tweede Kamer en het Auschwitz Comité, merkte ze dat er rond 1980 een omslag in het denken plaatsvond. Aanvankelijk, zeker direct na de oorlog, was er weinig animo in Nederland om Westerbork als monument te beschouwen, zowel onder niet-Joden als Joden. “Voor velen was Westerbork toen qua tijd te dichtbij en qua afstand te ver weg,” zegt Manja.

Manja Pach

Het was pas toen de babyboomgeneratie volwassen werd dat de opinie er rijp voor werd, met als resultaat dat Westerbork in 1983 in zijn huidige brede functie als museum, kenniscentrum en monument kon worden geopend.

Deventer: Etty Hillesum Centrum

In haar woonplaats Deventer werd Manja geconfronteerd met een discussie over het voortbestaan van de voormalig eerste synagoge, niet te verwarren met de grote synago-

ge waar recent ophef over ontstond. Er was ooit nog een Joodse school in gevestigd, maar het pand werd in 1951 verkocht en werd een filmhuis. Medio jaren negentig sloot dat echter en stond het leeg.

In het kader van het Westerbork project had haar vader al verteld over Etty Hillesum, een jonge vrouw die hij in Westerbork had leren kennen en die haar jeugd voor een groot deel in Deventer had doorgebracht. Ze heeft de oorlog niet overleefd. Na het lezen van de na de oorlog gepubliceerde brieven en dagboeken van Etty, een zeer ontwikkelde en bijzondere vrouw, kwam Manja op het idee om het oude sjoeltje nieuw leven in te blazen door in het pand de geschiedenis van Etty en de Deventer Joden centraal te stellen.

Manja vertelt hoe een stichting die daarvoor werd opgericht de projectontwikkelaar bereid vond het pand eerst voor een half jaar te verhuren. Daar is toen een tentoonstelling rond het leven van Etty Hillesum georganiseerd, met kunstwerken van Ralph Prins. “Het was een groot succes. Gaandeweg merkten we dat er voldoende draagvlak was om een permanent centrum op te richten.”

“Het is in de praktijk een proces van vallen en opstaan. Ieder jaar moet het voortbestaan toch weer bevochten worden. Alles kost geld, we zijn afhankelijk van subsidie en draaien grotendeels op vrijwilligers. Maar, dat iets dergelijks slechts vanuit de overheid zou moeten komen, zou niet juist zijn,” aldus Manja.

Sjoel Dieren

Het behoud van de sjoel in Dieren is weer een ander geval, vertelt Manja. “Het aantal Joden in Gelderland is minimaal. Maar de LJG Gelderland heeft nooit een eigen sjoel gehad en moest altijd ruimtes huren.

Toen de Pinkstergemeente uit de voormalige Dierense sjoel vertrok onderzochten we samen met het bestuur van de LJG de haalbaarheid om van het gebouw weer een functionerende synagoge te maken. Stichting Dierense Sjoel werd opgericht: Er kwamen een projectplan en een financieel plan en het is gelukt.” De aankoop werd in 2005 gerealiiseerd, de inwijding vond plaats in 2010.

Eens in de twee weken zijn er weer diensten. Het hele proces om sjoel Dieren weer nieuw leven in te blazen zorgde voor verbinding en empowerment voor Joden in de regio. Terwijl het Etty Hillesum Centrum wordt gedragen door niet-Joodse vrijwilligers is dat in Dieren heel anders. Terugkijkend op de ondernomen initiatieven stelt Manja vast dat ieder erfgoed weer anders is, waarbij het ene soort meer de zorg van de nationale overheid behoort te zijn, zoals Westerbork, terwijl het andere meer een gezamenlijke, particuliere aangelegenheid is. In dat laatste geval zie je dat het tevens een proces op gang brengt dat betrokkenheid enorm bevordert. “Voorwaarde is wel dat behoud van een pand een functie heeft. Je moet er iets mee kunnen doen.” •

**Een uitgave door Ewoud Kieft in opdracht van het NIOD en een uitgave alleen met een Inleiding via uitgeverij Prometheus. Meer over erfgoed in Mediene, op pagina 24.*